

УДК 811.161.2 +211 (Леся Українка)

Тетяна Вільчинська

**МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ХРИСТА
У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
(НА МАТЕРІАЛІ ДРАМАТИЧНОЇ ПОЕМИ «В КАТАКОМБАХ»)**

Стаття присвячена аналізу концептуалізованого образу Христа в українській поетичній драматичній спадщині Лесі Українки. Матеріалом дослідження послужила драма «В катакомбах», присвячена біблійній та тісно пов'язаній із нею ранньохристиянській тематиці. У ході аналізу було розглянуто особливості номінації одного з центральних сакральних концептів, що вживається на позначення Сина Божого – Ісуса Христа, в мовотворчості письменниці, з'ясовано його семантику. Встановлено, що частіше в Лесиній творчості об'єктивуються уявлення про триєдиного християнського Бога, рідше – про язичницьких богів-ідолів та грецьких богів, що значною мірою визначає специфіку лінгвалізації дослідженого образу. Аналіз засвідчив, що концепт «Христос» в тезаурусі Лесі Українки є полісемантичною, амбівалентною мовно-ментальною одиницею, що позиціонує себе і як етнокультурний, і як індивідуально-авторський концепт.

Ключові слова: образ Христа, концепт, семантика концепту, ім'я (назва) концепту, концептуальний смисл, драматична поема.

Постановка наукової проблеми та її значення. Чим більше часу минає від дня смерті Лесі Українки, тим більше зростає і поглиблюється інтерес дослідників до цієї дивовижної особистості, тим виразнішим стає усвідомлення її унікальності. Творчість Лесі Українки припадає на кін. XIX–поч. XX ст. – епоху зламу, що характеризувалася значними змінами як у соціальній, так і духовній сферах. З одного боку, утверджується науково-технічна цивілізація, яка у своїх ідейних засадах протистояла християнській культурі, з іншого – з'являються нові художні течії, що борються проти опредмечування й обездуховлювання людини.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На рубежі XIX–XX ст. класична до того драма, в українському розумінні – романтично-побутова мелодрама, вже не задовольнила естетичні смаки. І. Гаєвська пояснює це так: «Залишаючись на українському ґрунті романтичною, вона повинна була стати водночас новою драмою в європейському розумінні, звернутися до міфологічного відтворення світу у свідомості людини» [2, с. 103]. Власне, повернутися до тих першооснов, на яких ґрунтувалася християнська культура. У цьому контексті стає зрозумілим, чому у творчості Лесі Українки значне місце посідає біблійна та тісно пов'язана з нею ранньохристиянська тематика. Вона охоплює і більшу частину всієї драматургічної спадщини письменниці.

«Драматичні твори Лесі Українки на біблійну тематику, написані в період її мистецької зрілості, в європейському контексті окреслюються не

просто як високопоетичні ілюстрації вічних образів і колізій, і навіть не лише як рефлексії творчого змагання з шедеврами європейської літератури, але насамперед як художні явища, що всебічно розкривають українську проблематику на рубежі століть» [1, с. 147].

До таких повною мірою належить драматична поема «В катакомбах». У ній письменниця, послуговуючись відомими релігійними символами, створює власну образну систему, втілюючи в такий спосіб індивідуальні переживання. А тому можна стверджувати, що у творі представлені різні (згідно з класифікацією І. Бетко) генетичні типи персонажів. Це і біблійні образи, що неодноразово опрацьовувалися в художній літературі, і ті персонажі, що з'явилися в результаті авторського вимислу або були по-новому інтерпретовані митцем, це і своєрідне *alter ego* самої письменниці.

До наскрізних у поемі належить образ Ісуса Христа. Зазначимо, що науковий інтерес до Христологічної тематики, як і до художніх пошуків Лесі Українки в царині так званих вічних тем, є досить давнім (І. Франко, Є. Ненадкевич, З. Гузар, П. Охріменко, І. Журавська, І. Бетко та ін.). Але незважаючи на це, і сьогодні феномен релігійного сакрального (загалом сакральне тлумачиться значно ширше) у творчості Лесі Українки належить до малодосліджених, що й визначає актуальність теми.

Мета запропонованої **розвідки** – з'ясувати особливості мовної об'єктивації концепту *Христос* у текстах поетичних драматичних творів Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Як відомо, утвердження терміна «концепт» у східноєвропейській лінгвістиці відбувалося в кінці ХХ ст. внаслідок розширення сфери інтересів семантики та її взаємодії з такими науками, як логіка, психологія, антропологія, соціологія та ін. Звідси стає зрозумілою відсутність єдиного тлумачення концепту, що пояснюється складністю позначуваного феномена.

Під концептом, услід за Т. Радзівською, розуміємо «певну сукупність смислів, що стоїть за мовною одиницею, тобто єдність плану вираження і плану змісту як вмістилища смислів, що ... відповідають обсягу знань, представленому мовною свідомістю та культурною пам'яттю» [6, с. 8]. А тому предметом аналізу в дослідженні стали вербальна маніфестація концепту *Христос* та його семантика.

Леся Українка у своїх творах часто звертається до образу Спасителя – Сина Божого. Цей факт, на думку І. Бетко, не слід розцінювати лише як пересічну данину одній із найпотужніших традицій європейської літератури, а передусім як результат заповітних творчих імпульсів письменниці, творча думка якої частіше рухалася в символіко-філософському напрямі [1, с. 164]. Подібне спостерігаємо у драматичній поемі «В катакомбах», що демонструє перехрещення релігійного, загальноєвропейського й національно-українського чинників в осмисленні біблійної тематики.

Зазначимо, що концептуалізація Бога в християнському сценарії ґрунтується на вірі в триєдиного Бога, яким може бути Бог-Отець – перша особа Святої Трійці, Творець, Всевишній; Бог-Син – друга особа Святої Трійці – Ісус Христос і Бог – Дух Святий [4, с. 44]. Основи християнського розуміння Трійці викладені у праці А. МакГрата, який зазначає, що «вчення про Трійцю є короткою оповіддю про зв'язок Бога з нами. Коли ми говоримо про Бога у трьох особах, то уявляємо єдиного Бога, котрий розробив і втілює великий план спасіння, кульмінацією якого є Ісус Христос – той же Бог, що і Святий Дух» [5, с. 135]. Отже, на питання про те, якому Богу моляться християни, правильною буде відповідь: і тому, що воскресив із мертвих Ісуса, і тому, що був розп'ятий на хресті заради спасіння людей, і тому, що передбачив прихід Христа та розповів про його воскресіння після смерті.

Усе це засвідчує мовна концептуалізація образу Христа в досліджуваному тексті. Вірна християнській традиції, Леся Українка, з одного боку, визнає триєдиного Бога (напр.: *царя єдиного в трьох лицах* [8, с. 155] або *Бог триєдиний, Батько, Син і Дух* [8, с. 153]), а з іншого – диференціює Бога-Отця й Ісуса-Сина Божого (пор.: ... *немає пана, окрім Бога, / а він же нам Отець* [8, с. 141] та *Прийди, прийди, прийди, / Ісусе, Сине Божий!* [8, с. 140]).

Номінативне поле концепту *Христос* формують передусім такі назви, як *Бог, Христос, Господь*, пор.: *Невинні всі однакові у Бога* [8, с. 145]; *Тоді, коли Христос удруге прийде / на землю з неба* [8, с. 142]; *Ні я служу своєму пану вірно, ... / як наказав Господь* [8, с. 143].

За лексикографічними джерелами, слово *Бог* – перського походження і означає «багатство», «добро», пізніше «податель добра» [4, с. 43]; лексема *Господь* сягає індоєвропейського *pot(i)s* «пан, володар» [3, с. 574]; щодо теоніма *Христос*, то він запозичений через старослов'янське посередництво з грецької мови і вже з XI ст. вживається як назва Господа Бога [7, с. 141].

Стосовно назв *Цар, Пан, Владика*, також представлених у тезаурусі Лесі Українки, то про них відомо, що вони поширені в українському фольклорному дискурсі, напр.: *Бог є Цар і Пан / над усіма владиками земними...* [8, с. 154].

Ім'я концепту *Месія*, що корелює насамперед зі *Спаситель*, у драмі функціонує не стільки в есхатологічному, скільки у профанному розумінні заступника людей на землі: *Адже Месія ваш не посоромивсь / укупі з розбишаками конати / на тім хресті. / Він врятував їх, / а не вони його* [8, с. 158].

Послугується Леся Українка і назвами перифрастичного типу на зразок *великий наш апостол, єдиний цар усіх царів, пан усіх рабів небесних* (*Великий наш апостол заповідав: / «А жінка серед збору хай мовчить»* [8, с. 142]); і описовими номінаціями, як-от *той, що царює на небі; той, хто прийняв за всіх нас муки хресні*; вдається і до займенників як особливого типу номінацій (*Він освятив хреста, / а не розбійники* [8, с. 158]).

Зазначимо, що, коментуючи певною мірою етимологічне значення основних номінацій досліджуваного концепту, зважаємо на те, що воно експліцитно чи імпліцитно проектується на певний концептуальний смисл.

Так, прагнучи створити канонічний образ Бога, письменниця, як і в Святому Письмі, наділяє Господа духовними рисами, що відповідають його біблійно-догматичним і морально-етичним атрибутам, як-от: вічність, єдність, всемогутність, а також доброта, милосердя, любов тощо. Подібні атрибути експлікуються в семантиці аналізованої концептуальної одиниці. Виявлені семантичні компоненти дозволяють розмежовувати Бога як носія атрибутивних і предикативних ознак. У першому випадку семантика об'єктивується у концептуальному фрагменті «Той, що є втіленням вищих якостей», а саме: «святості»: *Жадаю віри в ту святую силу...* [8, с. 157]; «вічності»: *«Мені належить помста», – каже Вічний* [8, с. 154]; «вибраності»: *Нехай і так, нехай Отець єдиний / над нами буде ...* [8, с. 142].

Проте значно частіше у структурі концепту реалізуються смисли, що характеризують Бога як виконавця певних дій, на зразок: «Той, хто визволяє, обдаровує і якого за це прославляють»: *На небі слава Господу Христу, / що визволяє від земних кайданів ...* [8, с. 139]; «який терпить муки»: *Христос віддав і плоть, і кров свою / в поживу вірним ...* [8, с. 139]; «Той що асоціюється з найвищою силою, здатною карати»: *Бог є цар і пан / над усіма владиками земними, / вони в його руці, і він помститься / над ними за неправду, а не ми* [8, с. 154], а також «який рятує людські душі, «розподіляє блага», «закликає до покори і терпіння» та інші.

Деякі з концептуальних символів вербалізуються за допомогою таких номінацій Бога, як *слово, любов, сила, життя, початок, кінець*, напр.: *Бог єдиний / на світі є, Бог Слово, Бог Любов* [8, с. 153] або *Те слово – Бог. Він – альфа і омега, / початок і кінець.../ Він є слово, й сила, і життя* [8, с. 152]. Подібні смисли засвідчують рефлексію прадавніх уявлень про світ із нерозчленованою позицією перенесення, що формуються в зіставленнях, де Бог осмислюється як «початок», «кінець», «сила», «життя», «основа» і под.: *Ним все настало / і ним усе живе, і більш немає / богів на світі, окрім сього Бога...* [8, с. 152].

У структурі досліджуваного концепту здебільшого об'єктивуються смисли, типові для міфопоетичної та біблійної картин світу. Водночас у драмі Лесі Українки вони нерідко розгортаються, видозмінюються. Зокрема, Бог не просто «Той, хто все дає», а «Той, «хто дав і кесаря, і владу над рабами багатців» [8, с. 153]; не лише «Той, що справедливо судить», а «Той, що асоціюється з караючим мечем (сокирою)» («*Уже лежить при дереві сокира!.../ Я посічу його і вергну в полмінь*», – / *сказав Господь* [8, с. 140]) і водночас «Той, ярмо якого є солодким»: *Сказав Христос: ярмо моє солодке, / тягар мій легкий. Розумієш?* [8, с. 140]. Подібні смисли демонструють авторське ставлення до створеного образу.

Лесине розуміння Господа складне і багатоаспектне. Це зумовлено прагненням одночасно зобразити його і християнсько-ортодоксальним, і

народно-християнським, і таким, яким його малювала авторська уява. З одного боку, Христове вчення передбачає рівність (*Невинні всі однакові у Бога* [8, с. 145]), сам Господь «*визволяє від земних кайданів*», а з іншого – він же закликає до покори і смирення (*Хто такі ми такі, / щоб волю Божу одміняти мали, / кому рабом, кому з нас вільним бути?* [8, с. 151]); з одного боку, Бог дає надію, а з другого – відбирає її, пор.: *і в царство Боже ввійдеш, в тее царство, / де вже немає пана, окрім Бога, / а він же нам Отець* [8, с. 141] та *А що я в вас найшов? Слова облудні / і марну мрію про небесне царство / та про царя єдиного в трьох лицах, / що над панами нашими панує, а їм дає над нами панувати* [8, с. 155].

У такий спосіб Леся Українка реалізує своє суперечливе ставлення до Бога. Вихована в релігійних традиціях, вона добре знала Святе Письмо і часто у своїх творах зверталася до біблійних сюжетів, але водночас упадала у відчай, коли дивилася на страждання рідного народу. З погляду часу щира релігійність письменниці не викликає сумнівів, як і її часте незадоволення духовенством, що нерідко прислужувало панівному класу.

В уста свого героя вона вкладає протест проти несправедливості, що дає змогу окреслити такі негативно забарвлені концептуальні смисли в структурі досліджуваного концепту, як: «Той, якому не довіряють», «якого не поважають», «проти якого готові боротися»: *Мені дарма, чи Бог один на небі, / чи два, чи триста, хоч і міриади. / За жодного не хочу помирать ...* [8, с. 159].

Помітно відчутні у творчості Лесі Українки відголоски двоєвір'я. Нерідко відчай, та ще при двоєвір'ї, зумовлював виступи проти Бога. Так було з Т. Шевченком, подібне спостерігаємо і в Лесі Українки. Хоча здебільшого в її творах об'єктивуються уявлення про єдиного християнського Бога, проте знаходимо згадки й про інших – поганських богів-ідолів (*А всі оті, що здавалися богами / в поганськiм світі, – ідоли бездушні / або злі духи, слуги князя тьми* [8, с. 152]) або грецьких богів (*За жодного не хочу помирать: / ні за царя в незнаному едемі, / ні за тиранів на горі Олімпі, / нікому з них не буду я рабом...* [8, с. 159]). Негативне ставлення до таких богів експлікується в синтагмі *боги неправі*. Авторка переконана, що жоден Бог не владний над людьми: *А мало нас погинуло даремне, / кривавих жертв усім богам неправим, ... / нікому з них не буду я рабом, / доволі з мене рабства на сім світі!* [8, с. 159].

Залишаючись вірною ідеї возвеличення людини, бажанню зміцнювати в людині Людину, Леся Українка віщує погибель богам і складає славу титану Прометею: *Я честь віддам титану Прометею, / що не творив своїх людей рабами, ... / віщуючи усім богам погибель* [8, с. 160]. Відомо, що за непослух і допомогу людям Прометей був жорстоко покараний, і те покарання прирівнюється своєю суттю до тернового вінця.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Дослідження показало, що концептуалізований образ Христа (Бога) в поетичній драматичній творчості Лесі Українки є семантично багатограним, представленим численними номінаціями. Різні референти Бога

експлікують його трансцендентні та іманентні якості на рівні архетипних, символічних, асоціативних виявів. Образ Христа природно увібрав у себе риси захисника, спасителя, мрія про якого завжди жила в народній свідомості. Водночас Леся Українка у драмі «В катакомбах» втілила своє бачення, що дозволяє тлумачити досліджену концептуальну одиницю також як індивідуально-авторський концепт. Проведений аналіз засвідчив, що письменниця плідно осмислювала обшир світової культури, а тому її спадщина належить всьому людству і становить науковий інтерес ще не для одного покоління дослідників.

Список використаної літератури

1. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку / І. Бетко. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 240 с.
2. Гаєвська І. Шлях розвитку української драматургії / І. Гаєвська // Університет. – 2005. – № 4. – С. 97–107.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. МакГрат А. Понимание Троицы / А. МакГрат; [пер. с англ.]. – Одесса : ОБС, 1995. – 160 с.
6. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість: монографія / Т. В. Радзієвська. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 491 с.
7. Срезневський И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание) / И. И. Срезневський. – М. : Книга. – Т. 2. – 851 с.
8. Українка Леся. Вибрані твори / Леся Українка. – Ужгород : Карпати, 1988. – 246 с.

Вильчинская Татьяна. Языковая концептуализация образа Христа в творчестве Леси Украинки (на материале драматической поэмы «В катакомбах»). Стаття посвящена аналізу концептуалізованого образу Христа в українському поетическому драматическому творчестві Леси Украинки. Матеріалом для дослідження послужила драма «В катакомбах». Были рассмотрены семантика концепта «Христос» и особенности его вербализации. Доказано, что в творчестве Леси Украинки преобладают представления о триединном христианском Боге, что в значительной степени определяет специфику его лингвализации. В то же время особенности концептуализации образа Господа в драматическом поэтическом наследии писательницы прослеживаются в экспликации языческих представлений о богах-идолах, а также греческих богах. Исследование показало, что проанализированная концептуальная единица в тезаурусе Леси Украинки является и концептом культуры, и индивидуально-авторским концептом.

Ключевые слова: образ Христа, концепт, семантика концепта, имя (название) концепта, концептуальный смысл, драматическая поэма.

Vilchynska Tetyana. Language Conceptualization of Christ's Image in the Works of Lesya Ukrainka (Based on the Dramatic Poem «V katakombah» («In the Catacombs»)). This article analyzes the conceptualized image of Christ in Ukrainian poetic drama works of Lesya Ukrainka. The material of the study was the drama «In the Catacombs». The semantics of concept «Christ» and the peculiarities of its verbalization were elucidated. It was defined that the idea of the triune Christian God was objectified in Lesya's works. At the

same time conceptualizing features of God's images in dramatic poetic heritage of the writer demonstrate explication of pagan beliefs in their gods and idols about Greek gods. The study showed that analyzed conceptual unit in Lesya Ukrainka's thesaurus reveals itself as a cultural concept as well as individual author's concept.

Key words: image of Christ, concept, semantics of the concept, name of the concept, conceptual sense, dramatic poem.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2014